

RECENZJE I OMÓWIENIA

Leszek Gardela, *Scandinavian Amulets in Viking Age Poland*, seria: *Collectio Archaeologica Ressoviensis*, t. XXXIII, Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2014, ss. 160 + 60 il. cz-b. i kolor.

Pod koniec 2014 r. ukazało się ważne studium poświęcone znaleziskom skandynawskich amuletów na obszarze dzisiejszej Polski. Autor książki (urodzony w 1984 r.), afiliowany w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego i w Research Fellow w Snorrastofa – Medieval and Cultural Centre w Reykholt na Islandii, jest również stypendystą Niemieckiej Centrali Wymiany Akademickiej (Deutscher Akademischer Austauschdienst – DAAD), Fundacji na rzecz Nauki Polskiej (FNP) oraz Instytutu Arniego Magnussona w Reykjavíku. Od wielu lat zajmuje się problematyką wikingów, co widoczne jest w jego dorobku naukowym, który liczy ponad 70 artykułów oraz redakcji i współredakcji 8 książek o tematyce skandynawskiej i o dziejach wczesnośredniowiecznej Europy. Po między 2008 a 2016 r. kierował międzynarodowymi grantami naukowymi oraz prowadził badania nad różnymi aspektami epoki wikingów w Anglii, Niemczech, Islandii, Polsce, Skandynawii, Szkocji i na Wyspie Man. Prezentowana w niniejszym omówieniu książka jest kolejną ważną w jego dorobku pozycją.

Książka Leszka Gardeli wypełnia lukę dotyczącą znalezisk oraz funkcjonowania różnego rodzaju amuletów identyfikowanych ze skandynawskimi wpływami kulturowymi we wczesnośredniowiecznych społecznościach zamieszkujących obszar dzisiejszej Polski (w tym dawnych terenów Prus). Zasadniczo zakres chronologiczny pracy zamyka się w tzw. epoce wikingów – czyli między IX a XI stuleciem. Wówczas to obecność Skandynawów w południowej strefie bałtyckiej była szczególnie wyraźna, co zrodziło wiele interpretacji dotyczących ich roli w tworzeniu państwowości polskiej lub też wpływu na tworzenie się struktur społecznych państwa wczesnopiastowskiego oraz na pozostających na etapie plemiennym pogańskich Prusów. Ta problematyka pojawia się już na wstępie książki, szczególnie zaś (choć głównie w kontekście Polski) w rozdziale pierwszym zatytułowanym *Viking Age archaeology in Poland. History of research and reception* (ss. 11–44). Autor przedstawia w nim dzieje badań nad obecnością Skandynawów na obszarze Polski oraz dawnych Prus. Znajdujemy tu szeroki przegląd po-

Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2015, nr 4(290)

szczególnych badaczy i metod, poczynając od XIX-wiecznych romantycznych wizji artystów malarzy, literatów i historyków przez dyskusję nad wymową źródeł pisanych (jak choćby najczęściej poddawany interpretacjom dokument *Dagome Iudex*) oraz źródeł archeologicznych, które wykorzystywano nierzadko w celach politycznych przez ideologów III Rzeszy, by potwierdzić rzekomą rolę germańskich Nordyków jako elementu wpływającego na formowanie się państwa Mieszka I.

W rozdziale omówiono także dyskusję, jaką z niemieckimi teoretykami podjęli polscy badacze, spośród których na szczególną uwagę zasługują studia Józefa Kostrzewskiego, a przede wszystkim zaś jego następcy Jana Żaka. W kolejnych podrozdziałach L. Gardeła pochyła się także nad niektórymi interpretacjami zabytków określanych jako „skandynawskie”, co nierzadko wiązało się z poglądem, przez lata pokutującym w nauce, o obecności drużyn wikińskich w kręgu wojowników Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Autor neguje też podejmowaną przez niektórych badaczy powszechność istnienia pochówków skandynawskich na obszarze Polski w postaci grobów komorowych¹, wykazując ich odmienność od tych występujących na obszarze zamieszkałym na stałe przez wikingów. W ocenie autora za skandynawskie uznać można natomiast groby znane z obszaru pruskiego – Elbląga oraz Świelubia na Pomorzu Zachodnim². Wydaje się to zgodne z nasileniem skandynawskich zabytków luźnych, które oprócz Wolina najliczniej reprezentowane są w Truso (Janów Pomorski).

Rozdział drugi: *Viking Age amulets in Scandinavia. An overview* (ss. 45–65), składający się z pięciu podrozdziałów, poświęcony jest już konkretnie zaakcentowanym w tytule pracy zabytkom, czyli amuletom. Nie sposób omawiać zjawiska występowania tego rodzaju artefaktów odkrywanych na terytorium Polski bez choćby krótkiego przyjrzenia się mu w Skandynawii. Autor czyni w tym kontekście dość szerokie rozpoznanie nie tylko materiału zabytkowego, ale także podejmuje się głębszej analizy metodologicznej, wskazując na szereg trudności, z jakimi spotykają się badacze – w szczególności brakiem źródeł pisanych na temat funkcjonowania amuletów w świecie skandynawskim. Tym niemniej w poddawaniu tych zabytków interpretacjom nie mogło zabraknąć odniesień do mitologii nordyckiej, co autor czyni, odpowiadając także na szereg pytań o znaczenie amuletów, procesu ich wytwarzania i sposobu noszenia.

Główną część pracy stanowi rozdział trzeci: *Scandinavian amulets in Viking Age Poland. Analysis and interpretation* (ss. 66–120). Autor opisuje w nim znane mu amulety z obszaru Polski (w obecnych granicach). Poddano tu anali-

¹ Por. też ostatnie studia na ten temat w szerokim wielokulturowym ujęciu: A. Janowski, *Groby komorowe w Europie środkowo-wschodniej. Problemy wybrane*, Szczecin 2015.

² Więcej informacji na temat obrządku pogrzebowego znajdujemy w rozdziale II (2.4: *Viking Age amulets in action – Amulets and death*).

zie 47 zabytków, dzieląc je na kilka kategorii, które stanowią odrębne podrozdziały. Są to: 1. Młoty Thora (3.1: *Thor's hammers*, ss. 66–71) w tym żelazne, srebrne i bursztynowe; 2. Figurki miniaturowe (3.2: *Miniature figures*, ss. 76–88); 3. Pozostałe miniaturowe figurki z obszaru Polski (3.3: *Other miniature figures from Poland*, ss. 89–94); 4. Figury wielotwarzowe z obszaru Polski (3.4. *Multi-headed objects. Scandinavian or not?*, ss. 94–98); 5. Miniaturowa broń (3.5. *Miniature weapons*, ss. 98–108), gdzie omówiono wyobrażenia tarcz, toporków, włóczy, mieczy, podając je też ogólnej interpretacji. W dalszej części rozdziału omówiono inne zabytki, które można interpretować jako amulety: 6. Miniaturowe koła (3.6. *Miniature wheels*, ss. 108–109); 7. Miniaturowe stopy/nogi/buty (3.7. *Miniature feet/legs/shoes*, ss. 109–112); 8. Miniaturową łaskę z Truso (3.8: *Miniature staff*, ss. 112–113); 9. Miniaturowe kotwice (3.9: *Miniature anchors*, ss. 113–115); 10. Tzw. trójdzielny amulet z Truso (3.10: *The tri-part 'amulet' from Truso*, ss. 115–117). Na koniec autor poświęca nieco uwagi różnego rodzaju problematycznym zabytkom, w większości niesłusznie uznawanych za amulety skandynawskie (3.11: *Alleged amulets and problematic pedants*, ss. 117–120). Rozdział zamykają konkluzje.

Śród znanych z obszaru dzisiejszej Polski amuletów większość pochodzi z osad, część także ze skarbów oraz jeden – odnaleziony w Dziekanowicach – ze znaleziska grobowego. Liczny materiał pochodzi ze znajdującego się na dawnych ziemiach pruskich portu Truso. Tu natrafiono podczas systematycznych prac archeologicznych m.in. na zawieszkę przypominającą skandynawską różdżkę kojarzoną z magią *seiðr* oraz cztery amulety przedstawiające postacie kobiece. Zabytkom tym autor poświęcił szczególnie dużo miejsca. Na uwagę, według niego, zasługuje aplikacja przedstawiająca postać kobiecą, która trzymała za uzdę konia, na którym być może siedział wojownik. Część z przedstawieniem konia niestety nie zachowała się przy zabytku i obecnie nie jest znany jej wygląd, można jednak poddać go interpretacji w oparciu o analogie znane z Danii, Rusi i Anglii. Z Truso pochodzi także główka postaci z jednym okiem, co według autora może odzwierciedlać mit jednookiego Odyna.

Szereg koncepcji autor umieszcza wśród hipotez, niejednokrotnie też podaje falsyfikacji wcześniejsze interpretacje. Dotyczy to nie tylko bezkrytycznego nierzadko uznawania amuletów przedstawiających kobiety wojowniczkę za przedstawienia walkirii. Podobnie krytycznie podchodzi autor do uznawania trójdzielnego amuletu z Truso – złożonego z dwóch rozdzielaczy do pasa z zamkniętym wewnątrz pierścieniem³, który łączy z artefaktem używanym podczas obrzędu przysięgi składanej na pierścieniu.

³ Za ewentualnością uznania go jako amuletu opowiedział się M. F. Jagodziński, *Amulet z Truso. Przyczynek do badań nad wierzeniami ludów skandynawskich*, Pruthenia, 2012, t. VIII, ss. 85–94.

Książkę zamykają konkluzje i katalog, w którym ujęte zostały wszystkie znane z obszaru Polski zabytki skandynawskich amuletów. Oprócz bibliografii znajdujemy tu także obszernie streszczenie w języku polskim.

Studium Leszka Gardeły *Scandinavian amulets in Viking Age Poland* jest niewątpliwie bardzo wartościową pracą, która z powodzeniem może być wykorzystywana przez badaczy w celach nie tylko ułatwiających typologizację zabytków tego rodzaju odkrywanych na terenie nadbałtyckim, ale też stanowi wartościowy przyczynek do badań nad osadnictwem i wierzeniami skandynawskimi (i nie tylko) we wczesnym średniowieczu na obszarze Polski i Prus.

Seweryn Szczepański

J. Jasiński, *Grzymałowie z dziejów szlacheckiego rodu na Warmii, Dąbrówno 2015, ss. 84.*

W opracowaniach dotyczących Warmii od wielu lat dominuje problematyka ustrojowo-prawna, w tym kontekście wymienić można książkę Bogusława Leśnodorskiego¹, Jerzego Sikorskiego², Danuty Bogdan³ czy Alojzego Szorca⁴. Z tym większą radością należy przyjąć książkę Janusza Jasińskiego poświęconą jednemu z warmińskich rodów szlacheckich. Tematyka ta w znacznej mierze rozwijana była przez Johanna Gallandi⁵ i Paula Anhuta⁶. Są to jednak prace dość stare i brakowało nowych opracowań. Pojawiające się artykuły, jak np. wydawnictwa źródłowe D. Bogdan⁷, tylko dodatkowo wskazują na braki, a zarazem na możliwości źródłowe.

Książka J. Jasińskiego na pierwszy rzut oka może się wydawać opracowaniem niezwykle drobnym, jest to jednak tylko pozór. Szlachta warmińska, w tym i ta, której poświęcona została ta monografia, należała do rodów niezbyt zamożnych. Jej najbogatszy przedstawiciel, opisywany przez autora Wawrzyniec Grzy-

¹ B. Leśnodorski, *Dominium warmińskie (1243–1569)*, Poznań 1949.

² J. Sikorski, *Monarchia polska i Warmia u schyłku XV wieku. Zagadnienie prawno-ustrojowe i polityczne*, Olsztyn 1978.

³ D. Bogdan, *Sejmik warmiński w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1994.

⁴ A. Szorc, *Dominium warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990.

⁵ J. Gallandi, *Vasallenfamilien des Ermandes und ihre Wappen*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlandns, 1916, Bd. 19.

⁶ Praca P. Anhuta dotycząca Grzymałów znajduje się w rękopisie: Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, AB, H270, t. 2.

⁷ D. Bogdan, *Testament starościny lidzbarskiej Anny Katarzyny Krakau z 22 stycznia 1742 r. i jego egzekucja*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2008, nr 4.